

KEMALPAŞAZÂDE

FELSEFE–DİN–EDEBİYAT
ARAŞTIRMALARI

-II-

Editörler

Prof. Dr. Murat DEMİRKOL

Doç. Dr. Yusuf ŞEN

Arş. Gör. Hayriye Özlem SÜRER

Arş. Gör. Ahmet Şehit TUNA

Fecr Yayınları: 549

KEMALPAŞAZÂDE
FELSEFE-DİN-EDEBİYAT
ARAŞTIRMALARI
-II-

Editörler

Prof. Dr. Murat DEMİRKOL

Doç. Dr. Yusuf ŞEN

Arş. Gör. Hayriye Özlem SÜRER

Arş. Gör. Ahmet Şehit TUNA

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: (0312) 395 85 71
(Sertifika No: 47479)

1. Baskı: Ağustos 2022

ISBN: 978-625-8005-94-3 (Tk.)
ISBN: 978-625-8005-96-7 (2.Cilt)

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

KEMALPAŞAZÂDE

FELSEFE-DİN-EDEBİYAT
ARAŞTIRMALARI

-II-

Editörler

Prof. Dr. Murat DEMİRKOL

Doç. Dr. Yusuf ŞEN

Arş. Gör. Hayriye Özlem SÜRER

Arş. Gör. Ahmet Şehit TUNA

“Kemalpaşazâde Felsefe-Din-Edebiyat Araştırmaları” adlı bu kitap,

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Biriminin

SCD-2022-2318 kodlu

“Kemalpaşazâde’nin Görüşlerinin İnterdisipliner Yaklaşımila Araştırılması”

projesi kapsamında sağladığı destekle üretilerek basılmıştır.

BAP’a verdiği destek sebebiyle teşekkür ediyoruz.

İÇİNDEKİLER

FIKİH-HUKUK ARAŞTIRMALARI

İbn Kemal'in Hanefî Mezhebi ve Osmanlı Hukukuna Katkılarına Dair Bir Değerlendirme	
Ahmet İNANIR -----	9
İbn Âbidîn'in Değerlendirmeleri Işığında Kemalpaşazâde'nin Hanefî Fıkına Katkıları	
Ayhan HIRA -----	29
Kemalpaşazâde'nin Osmanlı Fetva Geleneğine Katkıları	
Yusuf ŞEN -----	46
Kemalpaşazâde'nin <i>Tabakâtü'l-Fukahâ</i>'sına Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme	
Osman BAYDER -----	66
Kemalpaşazâde'nin <i>el-İhtilâf Beyne'l-Eimme</i> Adlı Risâlesi: Hanefî İmâmîların İhtilaflarında Zamanın ve Örfün Rolü	
Nazım BÜYÜKBAŞ -----	72
İbn Kemâl Paşa'nın Resâil'inde Para Vakıfları, Ribânın Hakikati ve İlgili Meselelerin Fıkhi Değerlendirmesi	
Aytaç AYDIN -----	86
Gayrimüslim Mâbetlerinin Hukukî Statüsü: Kemalpaşazâde'nin <i>Keşfü'd-Desâis fî'l-Kenâis</i> İsimli Risâlesi	
Nevzat SAĞLAM -----	122
Kemalpaşazâde'nin İbadetlere İlişkin Risaleleri Üzerine Bir Değerlendirme	
Menderes GÜRKAN -----	134
Cuma Namazında İstihlâf Meselesi: Kemalpaşazâde'nin Molla Hüsrev Eleştirisi	
Orazsahet ORAZOV ve İbrahim TÜRKOĞLU -----	148
İbn Kemal Paşa'nın <i>Menşeu'l-İhtilâf Beyne'l-Eimme</i> Risâlesinin 'Asır ve Zamana Bağlı İhtilâf' Kapsamında Analitik Bir Değerlendirmesi	
Yüksel SALMAN -----	160
İbn Kemal'in <i>Beyânu Hakîkati'r-Ribâ</i> İsimli Risâlesi	
Ömer Faruk HABERGETİREN -----	181
Kemalpaşazâde'nin <i>Îzâhu'l-İslâh</i> Adlı Eserine Yazılan Hâşiye ve Reddiyeler	
Rüveyda YILDIZ -----	194

DİL BİLİM ARAŞTIRMALARI

شخصية ابن كمال الأدبية وملامحها وآثارها	
Mehmet Halil ÇİÇEK -----	215
Kemalpaşazâde'nin Belâgat Tarihindeki Yeri	
Hasan TAŞDELEN -----	230
أسلوب التقرير في رسائل ابن كمال باشا: المظاهر والإشكالية والاثار	
Hamzeh AL-BAKRI -----	250
İbn Kemal'in "<i>Risâletun fî'l-Îcâz ve'l-İtnâb</i>" Adlı Eserinde İcâz ve İtnâb Üslubuna Yaklaşımı	
Aladdin GÜLTEKİN -----	267

Kemalpaşazâde'nin Kelime ve Türlerine Dair Tanımları ve Bu Tanımların <i>el-Kâfiye</i> İle Karşılaştırılması	
Hasan Basri MERT -----	276
Kemalpaşazâde'nin Arap Diline Katkısı: <i>el-Felâh Şerhu'l-Merâh</i> Adlı Eseri Örneğinde	
Nihat TARI -----	289
İbn Kemâl Paşa'nın Dil ve Belagat Risâleleri	
Mehmet Çağrı GEVHEROĞLU ve Osman DÜZGÜN -----	307

TEFSİR ARAŞTIRMALARI

Beyzâvî'ye Eleştirileri Bağlamında Kemâlpaşazâde'nin Bazı Tefsir İlkeleri	
Şükrü MADEN -----	319
Kemalpaşazâde Şemseddîn Ahmed'in Tefsirinde Dilbilimsel Yaklaşımları -Fâtîha Sûresi Örneği-	
Servet DEMİRBAŞ -----	329
İbn Kemal'in Arap Dilbilimi ve Filolojik Tefsirdeki Yeri: <i>Risale fi-Tahkîki Vad'ı Kâde</i> Örneği	
Aydın KUDAT -----	344
İbn Kemal Tefsirinde Meânî İlmi	
Kübra Özdemir KELEŞ -----	356
Kemalpaşazâde Tefsirinde Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri: Bakara Sûresi Örneği	
Burhan YAZICI -----	369
İbn Kemâl'in <i>Tahkîku'l-Kavli Bienne's-Şühedâe Ehyâun fi'd-Dünyâ</i> Adlı Risalesinde Şehitlerin Dünya Hayatına Devam Etmeleri Konusundaki Değerlendirmeleri	
Zeynep CERAN -----	390
Tefsir Terminolojisine Kaynaklığı Bakımından Kemâlpaşazâde'nin <i>et-Ta'rîfât ve'l-İstulâhât</i> Adlı Eseri ve Buna Dair Bazı Mülâhazalar	
Zakir DEMİR -----	399
<i>Kıraat ve İ'câzü'l-Kur'an</i> Risaleleri Bağlamında Kemalpaşazâde'nin Kur'an Tasavvuru	
Ömer ÖZBEK -----	410
İbn Kemal'in Tefsirinde Kıraatlara Yaklaşımı: İbrâhîm Sûresi Örneği	
Nazife Vildan GÜLOĞLU -----	431

HADİS ARAŞTIRMALARI

Kemalpaşazâde'nin 'Ameller Niyetlere Göredir' Hadisine Getirdiği Yorum ve Değerlendirme	
İlyas CANIKLI -----	449
Kemalpaşazâde'nin Kırk Hadis Şerhlerinde Eleştiriye Açık Bazı Yaklaşım ve Yorumlar	
Muammer BAYRAKTUTAR -----	472
Kemalpaşazâde'nin Beşinci Risâle'deki Kırk Hadis Şerhi ve Şerh Yöntemi	
Mehmet ÇETİN -----	495
Kemalpaşazâde'nin <i>Sahîh-i Buhârî</i> Üzerine Yaptığı Çalışmaya Dair Bazı Mütalaalar	
Muhammet BEYLER -----	526

KEMALPAŞAZÂDE’NİN ARAP DİLİNE KATKISI: *EL-FELÂH ŞERHU’L-MERÂH* ADLI ESERİ ÖRNEĞİNDE

Nihat TARI*

Giriş

Asıl adı Şemseddin Ahmed b. Süleyman’dır. Şehzade Bayezid’e (II. Bayezid) lalalık yapan büyükbabası Kemal Paşa’ya nisbetle Kemalpaşazâde, Kemalpaşaoğlu veya İbn Kemal diye şöhret kazanmıştır. Kemalpaşazade, 873/1469’te Tokat’ta¹ doğmuştur.² Osmanlı ordusunda asker olarak göreve başlamış daha sonra hemşerisi Molla Lutfi’ye talebe olmuş ve ilmiye sınıfına geçmiştir. Kestelî Muslihuddin Mustafa, Hatibzâde Muhyiddin Efendi, Muarrifzâde Sinâneddin Yûsuf, ve Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi’den de ders almıştır. Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi’nin desteğiyle müderris olarak atanmış, çeşitli medreselerde hocalık yapmıştır. 921/1515’te Edirne kadılığına, 14 Şâban 922’de (12 Eylül 1516) Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Zenbilli Ali Efendi’nin yerine Şâban 932’de (Mayıs 1526) şeyhülislâmlığa tayin edilmiştir. Bu görevi sırasında 940/1534’te vefat etmiştir.³

Kemalpaşazade, Osmanlı döneminde sahip olduğu ilmi birikimi ve telif ettiği onlarca eseri ile büyük bir şöhrete nail olmuştur. Gerek ilim ehli bir aileye mensup oluşu gerekse Osmanlı İmratorluğunun yükseliş döneminde yaşamış olması (873/1468-940/1534), onun ilmi şahsiyetinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Nitekim XV.-XVI. yüzyıllar Osmanlı medeniyetinin en parlak devri olduğu kadar ilim ve fikir hayatının da en yüksek seviyede bulunduğu bir dönem kabul edilmektedir. Kemalpaşazâde’nin yaşadığı asırlar, Osmanlı imparatorluğu’nun edebiyattan, matematiğe, ilahiyattan astronomiye kadar bütün ilim dallarında zirveye ulaştığı bir döneme denk gelmektedir. Böyle bir ortamda yetişen Kemalpaşazâde çok iyi bir eğitim almış ve birçok alanda eser yazacak kadar ilmi derinliğe sahip olmuştur. Öyle ki genç yaşında Sa‘deddin et-Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî gibi büyük âlimlerle mukayese edilmiş ve Osmanlı alimleri arasında kendisine “el-muallimü’l-evvel” unvanı verilmiştir.

Kemalpaşazâde, bazı eserlerini anadili olan Türkçe ve Farsça yazmakla beraber eserlerinin çoğunu dönemin eğitim dili olan Arapça dilinde yazmıştır.

* Dr. Öğr. Ü., Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, ntari@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0475-4419

¹ Kaynaklarda doğum yeri ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Çoğu kaynaklarda doğum yeri olarak Tokat belirtilse de bazı kaynaklarda Amasya ve Edirne şeklinde de ifade edilmiştir. Geniş bilgi için bk. Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 238.

² Katip Çelebi, *Süllemü’l-vusul ila tabakati’l-fühul*, thk. Muhmûd Abdulkadir el-Arnâvût (İstanbul: İslam Konferansı Teşkilatı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010), 1:149.

³ Turan, “Kemalpaşazâde”, 238.

Çok yönlü bir alim olan Kemalpaşazâde, tarih, dil, fıkıh, tefsir, hadis, kelam, ahlak, felsefe ve tıp gibi pek çok alanda telif, şerh, haşiye şeklinde 226 hatta bazı araştırmacılara göre 360'ı aşkın eser kaleme almıştır.⁴ Bu itibarla XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ilim ve kültürünün en büyük temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Son dönemlerde gerek Türkiye’de gerekse Arap dünyasında Kemalpaşazâde’nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri üzerine onlarca tez, makale ve tebliğ şeklinde akademik çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmaların türü ve sayısı Türkiye’de bazı akademik çalışmalarda geniş bir şekilde ele alınmıştır.⁵

Bu çalışmada Kemalpaşazâde’nin Arap dili ve edebiyatına dair telif ettiği eserlere kısaca temas edilecek, onun sarf ilminde kaleme aldığı *el-Felâh Şerhu’l-Merâh* adlı şerhi bağlamında Arap diline katkıları üzerinde durulacaktır.

1. Kemalpaşazâde’nin Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eserleri

Kemalpaşazâde, çağdaşları olan Celaledîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) ve Zeynüdîn Halid b. Abdullah el-Ezherî (ö. 905/1499) gibi son derece üretken bir alim olup hemen her alanda eser telif etmiştir. Ancak onun kaleme aldığı eserler hem içerik hem de yöntem bakımından diğer alimlerin eserlerinden birkaç yönden farklılık arz eder. Birincisi Kemalpaşazâde, dilbilimcilerce tartışılan küçük ama önemli konuları genellikle tartışmaya açmış; günümüzde makale formuna uygun düşen risale tarzında eserlerde değerlendirmeye tabi tutmuştur. İkincisi genelde bir konuyu tartışırken konu dışına çıkmamış konudan konuya atlamayarak gereksiz uzatmalardan sakınmıştır.

Kemalpaşazâde, dilbilim, sözlük ve kelime bilgisi (sarf), nahiv, belâgat ve edebiyat alanlarında pek çok kitap ve risâle kaleme almıştır. Bu bağlamda yazdığı eserler, genellikle dilde lahn/hata (dilbilim), ta‘rîb (Arapçalaştırma), ta‘cîm (yabancılaştırma), kelime bilgisi, edatlar, belâgat, gramer gibi çeşitli konulara dairdir. Konunun uzamaması için eserleri, liste halinde aktarmakla yetineceğiz.

1.1. Dilbilim, Sözlük ve Sarf İlmine Dair Eserleri

1- *el-Felâh Şerhu’l-Merâh* (Bu tebliğde ele aldığımız eseridir.)

2- *Sarfu Kemalpaşazâde*

⁴ Halis Demir ve Kemal Çatili, “İbn Kemal Üzerine Yapılan İlmi Çalışmalar”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, no. 1 (2019): 151-178, Erişim: 5 Mayıs 2022, <https://dergipark.org.tr/en/pub/guifd/issue/48520/617298>; Furkan Ramazan Öge, “16. Yüzyıl Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kemalpaşazâde’ye Dair İlmî-Akademik Literatür ve Değerlendirmesi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20, no. 20 (2021): 321-354, Erişim: 5 Mayıs 2022, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/rteuifd/issue/66432/1006611>.

⁵ Bk. Demir ve Çatili, “İbn Kemal Üzerine Yapılan İlmi Çalışmalar”, 151-178; Öge, “16. Yüzyıl Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kemalpaşazâde’ye Dair İlmî-Akademik Literatür ve Değerlendirmesi”, 321-354.

- 3- *Risâle fî 'ulumî'l-luga*
- 4- *Risâle fî 'l-furûk*
- 5- *Muhîtu'l-luga* (Arapça'dan Farsça'ya bir sözlüktür.)
- 6- *Risâle fî tahkîki ta'ribi'l-kelime* 'l-'acemiyye (80 kadar Arapçalaştırılmış sözcükleri inceler.)⁶
- 7- *et-Tenbih alâ galatî'l-câhil ve'n-nebîh*⁷ (Eserin temel konusu Arapça'daki lahn ve hatadır)
- 8- *Risâle fî 'l-eyys ve 'l-leys* (veya *el-Leys ve 'l-eyys*)
- 9- *Risâle fî beyânî'l-cem'*
- 10- *Risâle fî tahkîki't-taglîb*
- 11- *Risâle fî vad'i'l-mufredât*
- 12- *Risâle fî ta'ribi'l-kelime* ("Risâle fî 'l-lafzi'l-müfred vudi'a li ma'nen li manen müfred" ve "Risale fî şerhi tarifi'l-kelime" isimleriyle de bilinmektedir.)
- 13- *et-Tenbîh 'alâ vehni ba'zî'l-'ulemâ fî ba'zî'l-elfâz* (Diğer adıyla: "*Risâle fî 'l-fevâid*")
- 14- *Risâle fî mâ yete'allaku bi lafzi'z-zindîk* (*Risâle fî tahkîki lafzi zindîk ve tavdihi ma'nâhi'd-dakîk*)
- 15- *Risâle fî tahkîki'l-muennesi's-semâ'î*
- 16- *Risâle fî resmi'l-hemze*
- 17- *Şerhu'l-Binâ*
- 18- *Risâle fî cumû'i't-teksîr*
- 19- *Risâle fî uveyseti i'lâli "La tahsevvunne"*
- 20- *Risâle min et-tebe'îyye*
- 21- *Risâle fî tahkîki mâ kîle fî emri't-tafdîl*
- 22- *Risale fî tezkîri'l-kavm ve te'nîsihi*
- 1.2. Nahiv İlmine Dair Eserleri
- 1- *En-Nahv* (Küçük bir risaledir.)
- 2- *Esrâru'n-nahv* (Nahiv ilminde yazılmış müstakil bir kitaptır.)
- 3- *Risâle fî beyânî ba'dî'z-zurûfî'l-mansûbeti'l-mebniyye*
- 4- *Risâle fî enne harfe'l-vâv lâ yufîdu siva'l-i'l-iştirak* (Diğer adı: *Risâle fî mâ yufîdu vâvu'l-a'tf*)
- 5- *Risâle fî i'râbi kelimâtin dâiretin 'ale'l-elsine*
- 6- *Risâle fî nisbeti'l-cem'*
- 7- *Risâle fî tafsîli mâ kiyle fî emri't-tafdîl*
- 8- *Risâle fî vechi'l-istisna fî kavlihi Teâlâ: Lâ ye'lemu men fî's-semâvâtî ve 'l-Ardî ille 'l-llâh.*
- 9- *Risâle fî 'l-fark beyne 'ezhebehu ve zehebe bihi*
- 10- *Risâle fî 'l-fark beyne min et-tebîziyye ve min et-tebyîniyye*

⁶ Eser, "*at-Ta'rib*", "*Risâle fî 't-ta'rib*" adlarıyla da şöhret kazanmıştır.

⁷ Bu eser, *Galatâtü'l-avâm*, *et-Tenbîh alâ galatî'l-hâmil ve'n-nebîh*, *Sakatatu avâm*, *Aglâtü avâm* adlarıyla da bilinmektedir.

- 11- *Risâle fî 'n-nahv fî 'l-mâzi* (*Risâle fî 'l-mâzî* olarak da bilinir.)
- 12- *Risâle fî mâ yete 'allaku bi 'd-damâir*
- 13- *Risâletu Kâde* (Bazı kaynaklarda: *Risâle fî tahkîki ma 'nâ Kâde/Şerhu ma 'nâ Kâde/Tahkîku vad'î kâde ve tarîku tavzîhi isti 'malîhi/Risâle fî tahkîki vaz' kâde ve asâ*” şeklinde de tanınmıştır.)
- 14- *Tahkîku 'l-izâfe*

1.3. Belâgat İlmi ile İlgili Eserleri

- 1- *el-Belâga* (*Risâle fî medâri 'l-Belâga min ciheteyn*)
- 2- *Haşiye alâ şerhi 'l-Miftâh li 's-Seyyid*
- 3- *Kitâb fî 'l-meânî ve 'l-beyân*
- 4- *Müşâreketu sâhibi 'l-meânî el-lugaviyyî fî 'l-bahsi 'an müfredati 'l-elfâz*
- 5- *Risâle fî (tahkîki) ma 'na 'n-nazm ve 's-sıyaga*
- 6- *Risâle fî i'caz el-Kur'ân*
- 7- *Risâle fî tahkîki enne 'l-lafz kad yûdau li ma 'nen mukayyed*
- 8- *Risâle fî tahkîki 'l-müşâkele*
- 9- *Risâle fî tahkîki 't-tevessu'* (*Risâle fî cevâzi 't-tevessu' fî kelâmi 'l-'Arab*)
- 10- *Risâle fî taksimi 'l-mecâz ve tahkîki aksâmihi*
- 11- *Risâle fî telvini 'l-hutâb ve şu 'abihi 'l-letî minhâ*
- 12- *Risâle fî üslûbi 'l-hakîm ve temyizuhu an sâiri 'l-esâlîb*
- 13- *Risâle fî 'l-istiâre* (*Risâle fî tahkîki 'l-kinâye ve 'l-istiâre*)
- 14- *Risâle fî 't-tazmîn*
- 15- *Risâle fî 't-tevessuâtî 'l-musta'mele fî lisâni 'l-'Arab*
- 16- *Risâle Hitâbu 'l-vâhid hitâbe 'l-isneyn*
- 17- *Şerhu Miftâhi 'l-ulûm*
- 18- *Şerhu Tagyîri 'l-Miftâh*
- 19- *Tagyîru 'l-Miftâh* (*Şerhu 'l-Kısmi 's-sâlis mine 'l-Miftâh*)
- 20- *Tagyîru 't-Telhîs*
- 21- *Tahkîku 'l-havâss ve 'l-mezâyâ* (*el-Mezâyâ ve 'l-havâs fî 'l-havas fî 'l-üslûbi 'l-belâgî*)
- 22- *Ukûdi 'l-ferâid*

1.4. Edebiyata Dair Eserleri

- 1- *el-Funûnu 's-seb'a* (*Resâilu ibn Kemâl*)
- 2- *İzhâru 'l-ezhâr 'alâ eşcâri 'l-eş'âr*
- 3- *Şerhu Mersiyeti Âdem*
- 4- *Şerhu 'l-Kevâkibi 'd-durriyye fî medhi hayri 'l-berriyye*
- 5- *Şerhu 'l-Hamriyyeti li 'bni 'l-Fârid* (*el-Minehu 'l-Mekkiyye fî şerhi Kasîdeti 'l-Hamriyye*)

2. El-Felâh Şerhu Merâhi'l-Ervâh Adlı Eserin Genel Özellikleri

2.1. Şerhin Adı, Telif Sebebi ve Üzerine Yapılan Çalışmalar

Eser, bizzat müellifi tarafından *el-Felâh fî şerhi 'l-Merâh* şeklinde isimlendirilmiştir. Ancak *el-Felah şerhu Merâhi'l-ervâh*, *el-Felâh şerhu'l-Merâh* ad-

larıyla da bilinmektedir. Klasik kaynaklarda eserin müellife nisbeti konusunda ihtilaf bulunmamaktadır.⁸

Müellifler, öteden beri genellikle eserlerinin mukaddimelerinde eserlerinin telif nedeni ile ilgili birtakım açıklamalarda bulunmuşlardır. Çoğu zaman bir öğrenci, arkadaş veya dostunun bu konudaki talebi üzerine eserin telif edildiği belirtilmiştir. Bazen de bir boşluğu doldurmak, bir eksiği gidermek veya anlaşılması güç bir konuyu izah etmek bir telif nedeni olarak gösterilmiştir.⁹

Kemalpaşazâde *Merâhu'l-ervâh* üzerine yazmış olduğu bu şerhin mukaddimesinde, *el-Merâh*'ın çok kıymetli ve yararlı bilgiler ihtiva eden bir metin olduğunu; ancak daha önce üzerine yazılmış şerhlerin bu eseri açıklamakta yetersiz olduğunu belirterek eserin telif nedenini açıkça ifade etmiştir.¹⁰

el-Felâh, ilkin 1855'te Mektebe-i Amira'da basılmıştır. Daha sonra tıpkıbasım şeklinde birçok baskısı yapılmıştır. En son 2013 yılında Muhammed Seyyid Osman tarafından tahkik edilip yayımlanmıştır.

Tespit ettiğimiz kadarıyla *El-Felâh* hakkında iki Arapça makale, bulunmaktadır. Bunlardan biri, *ed-Dersu's-savtî 'inde Kemâlbâşâ fî kitâbihi el-Felâh fî şerhi'l-Merâh* isimli bir makaledir.¹¹ Bu çalışmada *el-Felâh* genel olarak sesbilim açısından değerlendirilmiştir. Diğeri ise *el-Esvâtu'l-Arabiyye beyne'l-kuvveti ve'z-za'fî 'inde Şemseddîn Ahmed b. Suleymân b. Kemâlbâşâ fî kitâbihi Felâh şerhi'l-Merâh* isimli bir makale olup sesbilimde ele alınan zayıf ve güçlü ses konusunu *el-Felâh* özelinde incelemektedir.¹²

⁸ İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediiyetu'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1951), 1: 142; Yûsuf İlyân Serkîs, *Mu'cemu'l-matbû'âtî'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrebe* (Kahire: Mektebetu Serkîs, 1928), 1: 228.

⁹ Bir eserin yazılış amacı genelde yedi başlık altında toplanmıştır. Bunlar:

1. Daha önce hiç yazılmamış bir konuda eser yazmak,
2. Eksik yazılmış bir eseri tamamlamak,
3. Yanlış yazılmış bir eseri tashih etmek,
4. Anlaşılması güç bir eseri şerh etmek,
5. Uzun yazılmış bir eseri ihtisar etmek,
6. Dağınık bilgileri bir eserde toplamak,
7. Dağınık yazılmış bir eseri konularına göre yeniden düzenlemek. Katip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetu'l-müsenna, 1941), 1: 35; Ebû Hayyân Muhammed b Yûsuf b Alî b Yûsuf b Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân Endelûsi, *et-Tezyîl vet-tekmil fî şerhi kitâbi't-Teshîl* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1997), 11: 1; Muhammed Emîn Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer* (Beyrut: Dâr Sâdir, ts.), 4: 41.

¹⁰ Şemseddin Ahmed b. Süleyman Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh* (İstanbul: Seyyid Muhammed Ali el-Hac, 1855), 2.

¹¹ İmâd Hamî Ahmed Hazrecî, "ed-Dersu's-savtî 'inde Kemâlbâşâ fî kitâbihi el-Felâh fî şerhi'l-Merâh", *Mecelletu Surra Men Reâ* 7, no. 24 (2011), 129-150, Erişim: 10 Mayıs 2022, <https://www.iasj.net/iasj/article/54219>.

¹² Abdulkerîm Mahmûd Alî ve Hayrullah Mehdî Casim, "el-Esvâtu'l-Arabiyye beyne'l-kuvveti ve'z-za'fî 'inde Şemseddîn Ahmed b. Suleymân b. Kemâlbâşâ fî kitâbihi Felâh şerhi'l-Merâh", *Mecelle Kulliyeti't-Terbiye li'l-Benât* 2, no. 2 (2015), 409-438, Erişim: 10 Mayıs 2022, <https://www.iasj.net/iasj/article/197677>.

2.2. Muhteva ve Şekil Özellikleri

Kemalpaşazâde'nin bu eseri bir şerh olması hasebiyle *el-Merâh*'in muhtevası bağlamında sarf konularını ele almıştır. *el-Merâh*'ta bölüm ve konu başlıkları 7 bab ve 7 fasıldan oluşacak şekilde belirlenmiştir:

1. Bab: es-Sahîh (Sağlam fiiller)

1. Fasl: Mazî (Fiil)

2. Fasl: Müstakbel (Muzari fiil)

3. Fasl: Emir ve Nehiy (fiiller)

4. Fasl: İsm-i Fâil

5. Fasl: İsm-i Mefûl

6. Fasl: İsm-i Zaman ve İsm-i Mekan

7. Fasl: İsm-i Âlet

2. Bab: Muzaaf (Aynu'l-fiili ve lâmu'l-fiili aynı cinsten olan kelimeler)

3. Bab: Mehmûz (Kök harflerinden en az biri hemze olan kelimeler)

4. Bab: Misal (Fâu'l-fiili illet harfi olan kelimeler)

5. Bab: Ecvef ('Aynu'l-fiili illet harfi olan kelimeler)

6. Bab: Nakıs (Lâmu'l-fiili illet harfi olan kelimeler)

7. Bab: Lefif (Fâu'l-fiili ve Lâmu'l-fiili, Lâmu'l-fiili ve aynu'l-fiili illet harfi olan kelimeler)

2.3. Metodu ve Özellikleri

Kemalpaşazâde, şerhinde mezc metodunu¹³ kullanmıştır. Şerhin ibaresini *el-Merâh*'ın metni ile birleştirerek metinde izaha muhtaç kelime veya cümle-

¹³ Şerhler, “şekil” ve “metot” açısından iki yönden ele alınmaktadır. Şekil bakımından üç, yöntem bakımından ise iki gruba ayrılır. 1. Şekil yönünden şerhler: 1. Metnin başında “kâle” (قال) veya “kavluhu” (قوله), şerhin başında da “ekûlu” (أقول) ifadelerinin yer aldığı şerhler. Bu şerhlerde metin bazen tamamen, bazen de şerh içinde geçtiği için kısmen verilir. 2. Metnin sadece şerhe konu olan bölümünün فادesiyle verildiği çalışmalar. Bu tür şerhlerde bazen metnin tamamı sayfa kenarında, sayfa başında veya satır aralarında verilir. 3. Metin ve şerhin birbiriyle harmanlandığı şerhler (mezc yöntemi). Bunlara memzûc şerhler denilmektedir. Bu usulle yazılmış şerhlerde şârih, metnin kelimeleri arasına birtakım takdirler yaparak şerhini metinle birleştirir ve böylece anlamın daha iyi anlaşılması sağlanmış olur. Müteahhir dönemdeki şerhlerin çoğu bu şekildedir. Bu türden eserlerin yazma nüshalarında metine م (metin) veya ن (nass) harfleriyle, şerhe de ش (şerh) harfiyle işaret edilir. Bazen de metnin üzerine konulan çizgiyle şerhten ayırt edildiği görülür. Günümüzde bilgisayar teknolojilerinden yararlanılarak yazılan şerhler çok daha anlaşılır yöntemle basılmaktadır. Bazen metin, parantez içine alınarak, bazen hem parantez içinde hem de koyu yazılarak, bazen de metin ile şerh için farklı renkler kullanılarak birbirinden ayırt edilmeye çalışılır. Yine en sık başvurulan bir diğer yöntem, metin ile şerh arasında bir çizgi çekilerek metnin kitabın üst bölümünde, şerhin alt bölümünde olacak şekilde yazılmasıdır. Metot Yönünden Şerhler: 1. “Kelime ve konu analizi”. Bu usulde şârih, önce şerh edilen metindeki kelimelerin lügat manasını, kelime türünü, gramer yapısını, vb. sıralar daha sonra metindeki asıl kastedilen manayı söyler. 2. “Konu analizi”. Bu usulde ise şârih, yukarıda sıraladığımız metnin zâhirî özelliklerine değinmeden, doğrudan şerh edilen metnin manası üzerinde durur. Şerh ve haşiyelerle ilgili daha geniş bilgi için bk. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 2013, 1-214; Osman Kara, “Osmanlıda Tefsir Haşiyesi Geleneği: Atûfi Örneği”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, no. 9 (2017), 41-65, Erişim: 11 Mayıs 2022, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/issue/30316/327174>.

leri açıklamış, ibarede takdir gerektiren yerlerde ilaveler yapmıştır. *El-Merâh*'ta konu başlıklarında yapılan tanımları tartışmaya açmış; eksik görülen yönleri gidermiştir.¹⁴ Bölüm ve fasl başlarında konuların tertibi, aralarındaki ilişki hakkında bazı gerekçeler öne sürmüş, böylece birbiriyle münasebetleri ortaya koymaya çalışmıştır. Müllifin konuyla ilgili verdiği örnek kelimeler, şerh tarafından genişçe izah edilmiş, garip kelimeler ve terimlerin sözlük anlamları verilmiştir. Bazen konunun daha anlaşılır hale gelmesi için ayet, hadis ve şiiirlerden şahitler verilmişse de çoğu zaman yalın örnekler tercih edilmiştir. Kullandığı cümleler genelde akıcı, anlaşılır ve birbiriyle bağlantılıdır. Ancak tanımlamalarda zaman zaman mantıki terimlere başvurmuş olması ibareyi biraz girift hale getirmiştir.¹⁵

El-Merâh'ta ele alınan ta'liller ve fonetik kurallar geniş bir şekilde tartışılmış; konular enine boyuna incelenmiştir. Metinde belirtilen taliller, farklı kaynaklardan yapılan aktarmalarla desteklenmiş veya eleştirilmiştir. Bir kalıpta meydana gelen ziyade, hazif, kalb, idgam gibi kelimedeki değişiklikleri tahlil edilirken makul taliller tercih edilerek gerekçelendirilmiştir. Eğer bir istisna veya şaz durum söz konusu ise bunun nedeni ve illeti belirtilerek izah edilmiştir. Şerhin genellikle ta'lil ve akli delillere başvurması, ona felsefi bir hava kattığı söylenebilir.

Kemalpaşazâde, *el-Felâh*'ta genelde Basra Ekolünün görüşlerini benimsemiştir. Ancak Kûfe ekolünün fikirlerine de delilleriyle birlikte yer vermiştir. Çoğu zaman her iki ekolün delillerini mukaye ederek zikretmiştir. Müllife yönelik eleştirileri çoğu zaman defetse de bazen kendisi de onu eleştirmiş, eksik gördüğü yönlerini açıklamıştır. Kendisinden önceki şerhlerden yararlanmakla birlikte onlara yönelik eleştirileri oklarını da esirgememiştir. Özellikle onların müellifin ibaresine yönelttikleri eleştirileri çoğu zaman sert bir dille reddetmiştir.¹⁶

2.4. Kaynakları

Kemalpaşazâde, şerhini telif ederken geniş bir kaynak taraması yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim onun bu şerhinde büyük bir ulema kitlesinden yararlandığı görülmektedir. Başta Radî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289'dan sonra) olmak üzere 20'e yakın dilciden yararlanmıştır. Çoğu zaman kaynaklarını isimleri ile birlikte aktarmış, bazen de bir dilciyi ismi yerine lakabı veya eserinin ismi ile vermiştir. Örneğin Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) "*Sâhibu'l-Mufâssal*", "*Sahibu'l-Keşşâf*" lakapları atıf yaparken Hüsâmüddîn es-Siğnâkî'ye (ö. 714/1314) "*Sahibu'n-Necâh*" ifadesi ile atıf yapmıştır.

Kemalpaşazâde, bazen de عند الكوفيين/مذهب الكوفيين (Kûfelilere göre/ Kûfelilerin görüşüne göre), عند البصريين/مذهب البصريين (Basralılara göre/ Basra-

¹⁴ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 8, 29, 51, 75, 87, 89, 119, 144, 165, 182.

¹⁵ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 5, 10, 11, 12.

¹⁶ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 14, 22, 34, 45, 53, 62.

lının görüşüne göre), عند بعضهم (Bazı sarfçılara göre) gibi ifadeler kullanarak bir ekol veya gruba atıf yaptığı da görülmektedir. Kimi zaman kabilelerin lehçelerine de vurgu yapan Kemalpaşazâde, genelde bu durumda لغة أهل الحجاز (Hicâzlılar'ın lehçesi), لغة تميم (Temîm kabilesinin lehçesi), لغة طيى (Tay kabilesinin lehçesi) gibi ifadeler kullanmıştır.

Kemalpaşazâde'nin *el-Felâh*'ta yararlandığı bazı dilciler şunlardır:

- 1) Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791)
- 2) Sîbeveyhi (ö. 180/796)
- 3) Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (ö. 207/822)
- 4) Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred (ö. 286/900)
- 5) Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc (ö. 311/923)
- 6) İbn Keysân (ö. 320/932)
- 7) Ebû Saîd es-Sîrâfî (ö. 368/979)
- 8) Ebû Alî Hasen b. Ahmed el-Fârisî (ö. 377/987)
- 9) Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî (ö. 392/1002)
- 10) Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce)
- 11) Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)
- 12) İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249)
- 13) İzzüddîn ez-Zencânî (ö. 660/1262)
- 14) Radî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289'dan sonra)
- 15) Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî (ö. 666/1268'den sonra)
- 16) Ahmed b. el-Hasen el-Çarperdî (ö. 746/1346)

2.5. İstişhadı

Sözlükte “şahit getirmek veya istemek, şahitlik yapmasını istemek”¹⁷ gibi anlamlara gelen istişhad, terim olarak şöyle tanımlanmıştır: “*Bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermektir.*”¹⁸ İstişhad kavramı ile eş anlam olarak “ihticâc” ve “istidlal” terimleri de kullanılmaktadır. Bu amaçla zikredilen örneğe şâhid (çoğulu şevâhid) denir.

Hicri birinci yüzyılda fetihlerle birlikte Araplar'ın diğer milletlerle karışması sonucu fasih Arapçada bozulmaların söz konusu olduğu müşahede edilmiş, bunun devam etmesi durumunda dini metinlere de sirayet edeceği endişelerine yol açmıştır. Edebi ve dini bir takım endişelere karşı erken dönemde Arap dili gramer çalışmalarını başlanmıştır. Bu alanda çaba harcıyan dilciler, doğru ve fasîh Arapça'nın kaybolmaması için çeşitli vesileler aramış, sağlam ve güvenilir kaynaklara ihtiyaç duymuşlardır. Söz konusu çalışmalarında esas aldıkları kaynaklar şunlardır: 1- Kur'ân-ı Kerîm, 2-Arap şiirleri, 3-Hadis-i şerifler, 4-Meseller (Arap atasözleri ile deyimleri)dir. Kur'ân-ı Kerim ve belli

¹⁷ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.) 8: 328-329.

¹⁸ Saîd Efgânî, *fî-Usulî'n-Nahv* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987), 6.

kriterlere sahip Arap şiiri ile istiṣhad konusunda ihtilaf bulunmazken hadis ve meseller konusunda bazı ihtilaflar söz konusu olmuştur.

Kemalpaşazâde, *el-Felâh*'ta sarf konularını işlerken veya *el-Merâh*'ta verilen örnekleri izah ederken en çok Kur'an-ı Kerim ile istiṣhad etmiştir. Nitekim o şerhinde, 29 yerde Kur'an-ı Kerim'den ayetler zikrederek konuyu izah etmeye çalışmıştır. Söz konusu ayetlerle istiṣhadı bazen bir kelimenin sözlük anlamını, bazen de bir sarf kuralını göstermek amacına yöneliktir.¹⁹ Ayetlerle istiṣhad ederken ayetin tamamını değil sadece istiṣhade kon olan bölümünü aktarmakla yetinmiştir. قال الله تعالى (Yüce Allah şöyle buyurdu), نحو قوله تعالى (Yüce Allah'ın şu sözü gibi) ifadelerle ayetleri veya ayette geçen kelimeyi zikretmiştir.

Kemalpaşazâde, az da olsa şiir ve hadislerle de istiṣhad etmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 20 yerde şiir, 8 yerde de hadisle istiṣhad etmiştir. Şiirler sarf kurallarının tespiti konusunda şahid olarak kullanılmıştır. Hadisler ise 2 yerde kelimenin anlamını izah etmek için şahid gösterilirken 6 yerde sarf kuralına dayanak olarak gösterilmiştir.

2.6. Sesbilim Açısından Değerlendirilmesi

Sesbilim (phonetics/ilmu'l-esvât veya savtiyyât), insan dilinin seslerini ve dillerin ses yönünü inceleyen bir bilim dalıdır.²⁰ Arap dilbilim tarihinde sesbilimle ilgili ilk çalışmalar, sözlüğün ortaya çıkışıyla başlamıştır. Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791)'nin *Kitâbu'l-'ayn* adlı eseri bu alanda ilk eser olarak kabul edilmektedir. Daha sonra sesbilim çalışmaları Sîbeveyhi ve ondan sonra gelen âlimler tarafından nahiv ve sarf konuları içerisinde detaylı, fakat serpiştirilmiş bir şekilde ele alınmıştır. Ses konularını ilk defa ayrı bir bilim dalı olarak ele alan âlim ise İbn Cinnî'dir (ö. 392/1002).²¹ Kur'an-ı Kerim'in usulüne göre okunmasına ele alan tecvîd kaynaklarında sesbilim konuları daha ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Sarf ilminin en önemli konularından olan hazif, i'lâl, ibdâl, kalb ve idgâm gibi olgular “modern sesbilim”in bir alt dalı olan “gelişmeli sesbilim”in (Phonology-phonotics) ilgilendiği önemli konulardandır. Kelimelerde meydana gelen söz konusu değişikliklerin temel nedeni, kelimenin telaffuzunun kolaylaştırılması veya belli bir düzene sokulmasıdır. Hazf, i'lâl, ibdâl vs. değişiklikler sesbilimde incelendiği gibi sarf ilminde de belli bir takım nedenlere (illetlere) bağlanarak detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.²²

İncelemekte olduğumuz *el-Felâh* adlı şerh, gerek sarf ilmi açısından gerekse sesbilim açısından oldukça zengin sayılan *el-Merâh* üzerine yazılmış

¹⁹ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 3, 52, 65, 89, 91 153.

²⁰ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979), 1: 25.

²¹ Muhammed Hassan et-Tayyan, “Araplarda Sesbilim (Fonetik)”, çev. Ahmet Yüksel, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, no. 17 (2004), 303-396, Erişim: 11 Mayıs 2022, http://isamveri.org/pdfdrq/D00095/2004_17/2004_17_YUKSELA.pdf.

²² Nazif Nihal İnce, “Hicri İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları” (Doktora tezi: Sakarya Üniversitesi, 2005), 10.

önemli şerhlerden biridir. Nitekim Kemalpaşazâde, şerhinde sahih, mu'tell, muzaaf ve mehmuz fiillerdeki hazf, kalb ve ibdal gibi değişiklikleri sesbilimde ele alınan bazı kavramlarla açıklamış ve bunları ayrıntılı bir şekilde gerekçelendirmiştir. *El-Felâh* haddizatında bir sarf kitabı olmasına rağmen modern sesbilimde sıklıkla karşılaşılan mahâricu'l-hurûf, cehr, hems, isti'lâ, inhifâd, itbak, safîr gibi kavramları genişçe ele almıştır. Söz konusu kavramlar özellikle sarfın muzaaf ve mehmûz konuları içerisinde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Kemalpaşazâde'nin yukarıda anılan terimlerle ilgili yaptığı tanım ve açıklamalar şu şekildedir:

1- مجهورة: هي الحروف التي لا يجري النفس معها ويحتبس عند النطق بها على خلاف المهموسة، وإن ما سميت مجهورة لارتفاع الصوت بها وسبب ارتفاع الصوت بها كونها حروف اتسعت وقوي الاعتماد عليها في موضعها حتى بلغ الصوت أن يجهر معها؛ لأن الجهر الصوت المرتفع.

1- Mechura (aşikar harfler): “Mehmûsenin aksine nefesin kendileriyle birlikte akmadığı, konuşma esnasında hapsedildiği harflerdir. Sesin onlarla beraber yükselmesi nedeniyle bunlara mechura (aşikar) harfler denmiştir. Sesin bu harflerle yükselmesi, onların geniş bir çıkış yerine sahip olmaları ve onlara güçlü bir şekilde dayanılmasından kaynaklanmaktadır. Böylece ses onlarla yükselmiş olmaktadır. Zira cehr, yüksek ses demektir.”²³

2- المهموسة: هي الحروف التي يجري النفس معها ولا يحتبس عند النطق بها والمجهورة بخلافه، وإنما سميت مهموسة؛ لأن الصوت بها ضعيف؛ إذ الهمس هو الصوت الخفي قال الله تعالى: ﴿فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا﴾ وهذه الحروف ضعف الاعتماد عليها في موضعها حتى جرى معها النفس.

2- Mehmûse (gizli/fısıltılı harfler): “Mechura harflerin aksine sesin kendileriyle birlikte aktığı ve telaffüz edilirken hapsedilmediği harflerdir. Kendileriyle beraber sesin zayıf kalmasından dolayı bunlara mehmuse (gizli) harfler denmiştir. Zira hems, gizli ses demektir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Fısıltıdan başka bir ses işitemezsin”²⁴ Bu harflerin mahreçlerine dayanmak zayıftır. Bu nedenle ses onlarla akıtılır.”²⁵

3- المطبقة: هي التي ينطبق على مخرجه الحنك؛ أي متى اعتمد اللسان على مخرج هذه الحروف انطبق عليه ما يحاذيه الحنك الأعلى والتصق ظهر اللسان به وانحصر بينهما الصوت، وهي الصاد والضاد والطاء والظاء. وسبب التسمية بها ظاهر.

3- Mutbika (Damağa yapışan harfler/damak harfleri): “Damağın, çıkış yerleri ile temas ettiği harflerdir. Yani dil bu harflerin çıkış yerlerine dayandığında hizasındaki üst damak üzerine temas ederek kapanır ve dilin üst kısmı damağa yapışır. Böylece ses damak ile dil arasında haps olur. Harfleri Sâd (ص), Dâd (ض), Tâ (ط) ve Zâ (ظ) 'dır. Onlara mutbika harfleri denilmesinin nedeni açıktır.”²⁶

²³ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 91.

²⁴ Tâhâ, 20/108.

²⁵ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 91.

²⁶ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 93.

المنفتحة: ضد المطبقة أي يفتح الحنك عند النطق بها عن اللسان فلا ينطبق اللسان بها وهي ما -4- عدا الحروف الأربعة فيكون خمسة وعشرون حرفا وسميت منفتحة لأنك لا تطبق بشي من لسانك فترفعه إلى الحنك.

4- Munfatiha (Açık harfler): “*Munfatiha, mutbaka harlerin zıddı olan harflerdir. Bu harfler telaffuz edildiğinde damak onlara yapışmaz ve araları açık kalır. Bunlar dört itbak harfi dışında kalan 25 harftir. Bunlara munfatiha denmesi, dilin onlara temas etmeyerek damağa yükselmemesinden kaynaklanır.*”²⁷

المستعلية: ما يرتفع اللسان إلى الحنك أطبقت أو لم تطبق، وهي الصاد والضاد والطاء والظاء -5- والخاء والغين المعجمتان والقاف وعبر عنها المصنف بقوله: “وحرورها صضطظ خفق” فيكون المستعلية أعم من المطبقة فكل مطبقة مستعلية بدون العكس.

5-Mustaliye (Yüksek harfler): Dilin kendileri ile birlikte temas etsin veya etmesin damağa yükseldiği harflerdir. Bunlar, *Sâd* (ص), *Dâd* (ض), *Tâ* (ط), *Zâ* (ظ), *Hâ* (خ), *Gayn* (غ) ve *Kâf* (ق) 'tır. Musannif bunları “صضطظ خفق” şeklinde ifade etmiştir. Mustaliye harfleri, mutbaka harflerinden daha geneldir. Dolayısıyla her mutbaka harf aynı zamanda mustaliyedir. Ancak tersi durum söz konusu değildir.”²⁸

المنخفضة: ما عدا هذه السبعة فتكون اثنين وعشرين حرفا، ومعنى الانخفاض فيها يفهم مما -6- ذكر في الاستعلاء فهي ما لا يرتفع اللسان بها إلى الحنك فلا يحصل الانطباق ولذلك سميت بها؛ لأن اللسان لا يعلو بها.

6- Munhafida (Alçak harfler): “*Bu yedi harfin dışında kalan yirmi iki harftir. İnhişad kavramı, istila terimi ile ilgili verilen bilgiden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla munhafida harfleri ile dil damağa yükselmez ve dil ile damak arasında bir temas söz konusu olmaz. Bundan dolayı bunlara alçak denmiştir. Zira dil onlarla beraber damağa yükselmez.*”²⁹

حروف الصفير: هي الصاد المهملة والزاي المعجمة والسين المهملة، وإنما سميت حروف -7- الصفير؛ لأن المتكلم يصفر عند اعتماده على موضعها.

7- Safir (Islık) Harfleri: “*Bunlar Sâd* (ص), *Zâ* (ز), *Sîn* (س) harfleridir. Konuşan kişi, onların mahreçlerine dayandığı sırada ıslık sesi çıkardığından bunlar safir (ıslık) harfleri ile isimlendirilmiştir.”³⁰

Kemalpaşazâde, yukarıda mahreç ve sıfatları açısından farklı taksimatı ve tanımı yapılan harfleri, افتعال kalıbında gelen fiillerdeki *Tâ* (ت) 'nın *Dâl* harfine ibdal edilmesine bir talil (gerekçe) olarak ele almıştır. Zira söz konusu kalıpta gelen fiillerin fâu'l-fiilinde *Dâl* (د), *Zâl* (ذ), *Zâ* (ز) harflerinden biri geldiği takdirde *Tâ* (ت) harfi, *Dâl* (د) harfine kalb edileceğini belirtmiştir. Bu harflerin mechûra harfler olduğunu, افتعال kalıbındaki *Tâ* (ت) 'nın ise mehmûse olduğunu ifade ederek aralarında bir zıtlığın meydana geldiğine dikkat çekmiştir. Zıtlığın ortadan kaldırılmasının ise mehmûse olanın mechûra olan *Dâl* harfine

²⁷ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 93.

²⁸ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 93.

²⁹ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 92.

³⁰ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 92.

ibdal edilmesi ile çözülebildiğini, bu nedenle böyle bir ibdalin gerçekleştiğini ifade etmiştir.³¹ Aynı şekilde Kemalpaşazâde, افتعال kalıbında gelen fiillerin fâu'l-fiilinde mechûra harflerinden Dâl, Zâl veya Zâ (ز) harflerinden biri veya ıtbak harflerinden Sâd (ص), Dâd (ض), Tâ (ط), Zâ (ظ) harflerinden biri geldiği takdirde Tâ (ت)'nın ibdal edilmesi gerektiğini belirtmiş ve bunu yukarıda anılan cehr, hems, isti'lâ, inhifâd, ıtbak, safîr gibi terimlerle izah etmiştir. Birinci durumda Tâ'nın Dâl harfine ibdal edildiğini, ikinci durumda ise Tâ (ط) harfine ibdal edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³² Benzer gerekçeler Tefe'u'l (تفعّل) ve Tefâ'ul (تفاعّل) kaplarında gerçekleşen ibdaller için de dile getirmiştir.³³

2.7. İletler Açısından Değerlendirilmesi

2.7.1. İlet Kavramı ve Ortaya Çıkışı

Sözlükte “uğraştırıcı hastalık ve bir şeyin sebebi” anlamına gelen ‘illet (علة) kelimesi, terim olarak “bir kuralın sebebi” anlamında kullanılmaktadır. Bu kökten türetilen ta'lîl (تعلیل) kavramı ise, bir “bir kuralın sebeplerini açıklayıp deliller ile ispat etmek” anlamını ifade eder.

Arap gramerinde illet kavramı, hemen hemen ilk dönem gramer çalışmaları ile birlikte ortaya çıkmıştır. Özellikle Halil b. Ahmed ile birlikte illetler kavramı daha görünür hale gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde bu alanda müstakil eserler kaleme alınmıştır. Örneğin ez-Zeccâcî, İbn Cinnî, el-Enbârî ve es-Suyûtî gibi dilciler, illetler konusunu teorik planda ele alan kitaplar yazmışlar ve illetleri çeşitli açılardan sınıflandırmışlardır. Bu konuda yazılan eserler her ne kadar ‘İlelu'n-nahvi/el-‘İlelu'n-nahviyye (Nahiv illetleri) gibi isimlerle yazılmış olsa da sarf ilminin illetlerini de içermekteydiler. Zira sarf ve nahiv ilimleri içiçe işlediğinden sarfla ilgili illetler de nahiv kaynaklarında dağınık bir şekilde teşekkül etmiştir.³⁴

Nahiv illetleri belirlenirken mantık, fıkıh ve kelam illetlerinden de yararlanılmıştır. Başlangıçta sadece dil konularını niteleyici bir özellik taşıyan illetler giderek felsefî mahiyete bürünmüştür. Bu alanda eser yazanlardan biri olan Zeccâcî (ö. 337/948), illetleri “ta'limî”, “kıyâsî” ve “cedelî” olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Dil kurallarının öğretiminde etkili olan ve çoğu âlim tarafından kabul edilen illetler, ta'limî illetlerdir. Yani birinci derecede olan illetlerdir. İkinci ve üçüncü derecede olan kıyasî ve özellikle cedelî illetler ise başta İbn Madâ (ö. 592/1196) olmak üzere bazı dilciler tarafından eleştirilmiştir. Ancak dilcilerin çoğu İbn Madâ ve onun görüşünde olanlara pek itibar etmemiş, Sîbeveyhi ile olgunlaşan bu kural ve illetler nazariyesini günümüze

³¹ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 108-109.

³² Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 109-110.

³³ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 117-119.

³⁴ Nihat Tarı, *Teftâzânî'nin Hayatı ve es-Sa'dînî Adlı Şerhinin İncelenmesi*, ed. Mehmet Gülnihal (Ankara: İksad Publishing House, 2021), 136-138.

kadar devam ettirmişlerdir.³⁵ Nitekim Teftâzânî, cedelî illetlerin bir takım yakıştırma gerekçeler (münâsebâtün ba'de'l-vukû') olduğunu, dolayısıyla abartılarak ihtilaf konusu yapılmaması gerektiğini de vurgulamıştır. Ona göre cedelî illetler, aslında dilcilerin dil öğrenimini kolaylaştırmak ve öğrencinin zihnine daha iyi yerleştirmek için başvurdukları bir takım hayali gerekçelerden ibarettir. Zira kelimelerde meydana gelen değişimlerin veya farklılıkların gerçek illeti, ileri sürülen cedeli illetler değil, bizatihi dilin vâzı' (kurucusu)dır.³⁶

Zeccâcî illetleri üçe ayırken İbn Serrâc (ö.316/929) ve Hüseyin b. Musa ed-Dîneverî (ö. 340/951) onları ikiye ayırmışlardır. Bunlar, Arap kelâmına götüren illetler ve illetlerin illetleri. Ayrıca Dîneverî birinci kısımda yer alan illetleri de 24 adet olarak belirlemiştir.³⁷

2.7.2. *El-Felâh*'ta Başvurulan İletler

Kemalpaşazâde, *el-Felâh*'ta başvurduğu illetler konusunda *el-Merâh*'ı izlemiştir. Hatta *el-Merâh*'ta kısaca değinilen illetleri daha da genişleterek incelemiştir. Dolayısıyla birinci ve ikinci derece illetler kullandığı gibi üçüncü derece illetleri de yoğun bir şekilde kullanmıştır. Aşağıda verilen örneklerden anlaşılacağı gibi Kemalpaşazâde'nin *el-Felâh* adlı şerhi, sarf ilminde tercih edilen illetlerin görülmesi açısından başvurulacak nadir şerhlerden biridir.

1) Semâ' (İşitilme) İleti: Bu illet gerek sarf gerekse nahiv ilminde sıkça başvurulmuş illetlerden biridir. Zira kural kapsamına alınamayanlar bu illet ile izah edilmiştir. Örneğin sülâsî mücerred masdarlarının kalıpları, مفاعلة babından “فعلال” babından “فعللة” masdarlarının gelişi bu illet ile izah edilmiştir.

Kemalpaşazâde de bu illeti bazı konuların izahı bağlamında kullanmıştır. Örneğin fiilinde ilal olmadığı halde ism-i failinde ilal gerçekleşen bazı ecvef fiileri bu ilal ile açıklamıştır.³⁸

2) İstiskâl İleti: Sesbilimde de sıklıkla temas edilen “istiskâl” (الاستئقال) illeti, sarf ilminde en çok başvurulmuş illetlerden biridir. Bu illet için sıkal (ثقل) terimi de kullanılmaktadır. Söz konusu illet, bazı harflerin veya harekelerin belli şartlarda telaffuzu zorlaştırdığı ve dile ağırlık verdiği esasına dayanmak-

³⁵ Mehmet Cevat Ergin, “Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 9, no. 1, (2009), 160-175, Erişim: 11 Mayıs 2022, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marife/issue/68360/1066018>.

³⁶ Tarı, *Teftâzânî'nin Hayatı ve es-Sa'dînî Adlı Şerhinin İncelenmesi*, 138.

³⁷ Söz konusu illetler şunlardır: 1. Semâ' (işitme), 2. Teşbih (benzetme), 3. İstiğnâ' (yetinme), 4. İstiskâl (dile ağır gelme), 5. Fark (ayırıştırma), 6. Te'kid (pekiştirme), 7. Ta'vîd (düşen geçirme), 8. Nazîr (denk olma) ve Nakîz (çelişik olma), 10. Haml (Manaya hamletme), 11. Muşâkele (lafzen benzer olma), 12. Mu'âdele (dengeleme), 13. Kurub (yakınlık) ve mucâvere (bitişik olma), 14. Vucûb (gereklilik), 15. Cevâz (mümkün olan), 16. Tağlîb (genelleme), 17. İhtisâr (kısaltma), 18. Tahfîf (hafifletme), 19. Bir durumun delâlet etmesi, 20. Asl (asıl olma), 21. Tahlîl (çözme), 22. İş'âr (bildirme), 23. Tezâd (zıt olma), 24. Evlâ (öncelik) illeti

³⁸ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 132. Ayrıca bu illetle ilgili bk. Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 14, 79, 128.

tedir. Sarf ilminde özellikle mu‘teller” ve “mudâaf”ın idgâm konuları çoğunlukla bu illetle gerekçelendirilmiştir.

Bu illeti sıkça kullananan Kemalpaşazâde, müennes alemeti olarak Tâ (ت) harfinin mâzi filde sakin, isimlerde ise harekeli gelişini bu illetle gerekçelendirmiştir.³⁹

3) Ta‘vîd İletti: Ta‘vîd (التعويض) illeti, kelimededen hazfedilen bir harfin yerine bedel olarak başka bir harfin getirilmesi” anlamına gemektedir. Hazfedilenin yerine getirilen harfe ‘ıvaz (عوض) denir. Söz konusu illet, sarf ilminde daha çok “mu‘tell”, “muzaaf” ve “ibdâl) konularında yer almaktadır.

Kemalpaşazâde, besmeledeki Bâ (ب) harfinin yazılıştta uzun yazılışını hazfedilen vasl Hemzesinin ıvaz olarak açıklamıştır.⁴⁰ Yine muzari fiilinin başına eklenen ââ (ت)‘nın da Vâv‘dan ıvaz olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Aynı şekilde عده masdarındaki Tâ‘nın da Vâv‘dan ıvaz olduğu ifade edilmiştir.⁴²

4) Muşâkelet İletti: Sarf ilminde sıkça göze çarpan illetlerden biri de “muşâkelet” (المشاكلة) illetidir. Bu illet, “tağlîb” illetine benzer manada kullanılmaktadır. Söz konusu illetin geçtiği yerlerde genelde şöyle ifadeler kullanılmaktadır: للباب (Konu bütünlüğü için), حمل عليه (ona hamledildi)..

Birçok sarf alimi gibi Kemalpaşazâde, bu illete yer vermiş ve onun bazı sarf kurallarını izah etmiştir. Örneğin أكرم kalıbından Hemze‘nin hazfedilmesi sebebi istiskal olarak görülken نكرم، تكرم، يكرم kalıplarından hazfedilişi muşakele illetiyle açıklanmıştır. Yine يعد fiilinde fâu‘l-fiilinin hazif nedeni olarak Vâv‘ın Yâ ve kesra arasında istiskâle neden olduğu olduğu belirtilirken نعد، أعد، تعد kalıplarında ise muşakele nedeniyle hazfedildiği öne sürülmüştür.⁴³

5) Evlâ İletti: Evlâ (الأولى) illeti, bir durumun diğer bir duruma tercih edilmesi ve öncelikli olması esasına dayanmaktadır. Sarf ilminde fiil ve isimlerin belli kalıplarda ve belli harfle gelmesi, zamirlerin bina harekeleri, müzekker ve müennesin alametleri konuları ve illet harfleri arasındaki değişiklikler bu illet türü ile gerekçelendirilmiştir.

Kemalpaşazâde, şerhinde muhatap zamirlerinin aldığı harekeleri, emr-i gaibte illet harfleri yerin lâmin tercih edilmesini, bir kelimedede istiskâlin gerçekleşmenin iltibastan daha öncelikli olduğunu vurgular. Ayrıca ism-i zaman ve mekânın مفعل kalıbında gelmesini, Lefîf makrûndan ikinci illet harfinin

³⁹ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu‘l-Merâh*, 28. Ayrıca bu illetin kullanıldığı yerler için bk. Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu‘l-Merâh*, 29, 30, 32, 49, 77, 81, 111, 115, 125.

⁴⁰ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu‘l-Merâh*, 58.

⁴¹ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu‘l-Merâh*, 51.

⁴² Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu‘l-Merâh*, 116. Ta‘vîz illetinin kullanıldığı diğer yerler için bk. Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu‘l-Merâh*, 46, 51, 32, 111, 116, 117, 118.

⁴³ Muşakele illeti için ayrıca bk. ⁴³ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu‘l-Merâh*, 12, 27, 28, 31, 37, 38, 47, 57, 87, 114, 118, 140.

i'lâl edilmesinin gerçekleşmesi, zâid harfte eğişilik kuyapmanın salim harfte de-
ğişiklik yapmanın evla olduğunu söylenir.⁴⁴

6) İş'âr İleti: İş'âr (الاشعار) ileti, lafzen olmayan bir şeyin varlığına başka
bir şeyin delalet ettiği anlamına gelir. Bu illet için delâlet (دلالة) terimi de kul-
lanılmaktadır. Bu illet sarf ilminde özellikle mu'tel konusunda sıkça kullanı-
lır.

Kemalpaşazâde de harekeli zamirin bitişmesi aynu'l-fiili hazfedilen mazi
fiildeki hareketleri bu illet ile gerekçelendirmiştir. Örneğin قُلْتُ، قُلْتُ... fiilinin ba-
şındaki zammenin hazfedilen Vâvı gösterdiğini bu illetle izah etmiştir.⁴⁵ رمى
fiilinin sonundaki Elif'in Yâ harfi şeklinde yazılmasının nedeninin Elif'e kalb
edilen harfin daha önce Yâ olduğunu göstermek amacıyla olduğunu ifade et-
miştir.⁴⁶

Yukarıda örnek olarak zikrettiğimiz illetler dışında Kemalpaşazâde, birçok
illet daha kullanmıştır. Ancak bunların tümünü burada aktarmak konuyu çok
fazla uzatacağından bunları maddeler halinde sıralamak yetineceğiz. Zira söz
konusu illetler, daha geniş bir çalışmada ele müstakil olarak incelenmelidir.

Kemalpaşazâde'nin sıkça kullandığı diğer bazı illetler şöyledir:

(1) Kurv ve Mucâveret İleti⁴⁷ (2) (القرب والمجاورة) Teşbîh İleti⁴⁸ (التشبيه),
(3) Fark İleti⁴⁹ (4) (الفرق) Tahfîf İleti⁵⁰ (5) (التخفيف) Nazîr ve Nakîz İletleri⁵¹
(6) (التأكيد) Zarûret İleti⁵² (النظير والقيض), (7) (الضرورة) Te'kîd İleti⁵³ (8)
(9) (التعليب) Haml (Manaya hamletme) İleti⁵⁴ (10) (الحمل) Tağlîb İleti⁵⁵
(11) (الاختصار) İhtisâr İleti⁵⁶ (12) (الأصل) Munasebetu'l-lafz ve'l-mana İleti⁵⁸ (مناسبة الألفاظ والمعنى).

Sonuç

Osmanlı medeniyetinin en parlak döneminde yaşayan Kemalpaşazâde,
hemen her alande eser kaleme alan ve Osmanlı uleması arasında “el-
muallimü'l-evvel” unvanına layık görülen büyük bir alimdir. Gençliğinin ilk

⁴⁴ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 3, 7, 20, 22, 26, 29, 32, 43, 47, 48.

⁴⁵ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 129.

⁴⁶ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 141.

⁴⁷ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 31, 33, 91, 93, 97, 100, 104, 124, 135, 152.

⁴⁸ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 26, 50, 52, 54, 58, 60, 62, 66, 67, 117, 123.

⁴⁹ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 17, 20, 27, 28, 31, 32, 41, 43, 51, 54, 55, 56, 58, 60, 63, 66, 71, 72, 73, 79, 146, 149.

⁵⁰ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 11, 29, 38, 60, 97, 102, 105, 106, 122, 129.

⁵¹ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 27, 47, 73, 124.

⁵² Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 57, 66, 107, 108.

⁵³ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 42, 60, 61, 69.

⁵⁴ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 27, 38, 40, 47, 49, 54, 59, 64, 69, 121, 124, 125, 129, 147, 148.

⁵⁵ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 61, 64.

⁵⁶ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 34, 69.

⁵⁷ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 8, 25, 26, 28, 37, 43, 55, 59, 71, 76, 96, 118, 125, 129, 139, 149.

⁵⁸ Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 9, 10, 45, 92.

yıllarında bir asker olarak hayata atılmış; ancak ani bir kararla ilmiye sınıfına geçmiş ve bu alanda kısa bir zaman diliminde temayüz etmiştir. Nitekim onun kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık görevlerinde bulunması, ilmi derinliğini gösterir niteliktedir.

Kemalpaşazâde, bazı eserlerini Türkçe ve Farsça yazmış olsa da çoğunlukla dönemin eğitim dili olan Arapça olarak yazmış ve böylece Arap diline önemli katkılarda bulunmuştur. Ağırlıklı olarak eserlerini günümüzde makale formuna uygun düşen risale tarzında yazmış, böylece küçük ama önemli konuları müstakil olarak tartışma fırsatı bulmuştur. Eserlerinde bir konuyu tartışırken genelde gereksiz uzatmalardan kaçınmış, konu dışına çıkmadan tahlillerde bulunmuştur.

Birçok alanda olduğu gibi dilbilim, sözlük, sarf, nahiv, belâgat ve edebiyatta da şerh, haşiye ve risâle türü onlarca esere imza atmıştır.

Sarf ilminde kaleme aldığı *el-Felâh fî şerhi'l-Merâh* adlı şerhi, özellikle sesbilim ve sarf illetleri bakımından önemli bir kaynak niteliğindedir.

el-Felâh'ta mezc metodu kullanan Kemalpaşazâde, *el-Merâh*'ın girift konularını açıklamış, eksik yönlerini gidermiştir. Metnin ibaresinde geçen örnekleri, kapalı ifadeleri ve garip kelimeleri izah etmiştir. Metinde ele alınan sarf konularını incelerken kendisinden önceki şerh ve haşiyelerden geniş bir şekilde yararlanmıştır. Çoğu zaman müellife yöneltile eleştirileri çeşitli yönlerden değerlendirmiş ve onları savuşturmuştur. Ancak yeri geldiğinde gerek müellifi gerekse önceki şârihlerin eleştirmekten çekinmemiştir.

El-Felâh, bir sarf kitabı olmasına rağmen sesbilim açısından önemli bilgiler içermektedir. Harflerin türü, sıfatları, mahreçleri, dönüşümleri (idgam, ibdâl, kalb) ve düşmeleri (hazif) gibi sesbilimin de kapsama alanına giren konuları çeşitli açılardan incenlemiştir. Söz konusu başlıklar özellikle muzaaf konusunda daha yoğun bir şekilde değerlendirdiği görülmektedir. Şerhin bu yönü dikkatlerden kaçmamış, günümüzde bazı akademik çalışmalarda incelenmiştir.

Kemalpaşazâde'nin bu şerhi, sarfın illetleri yönünden de zengin bir kaynak niteliğine sahiptir. Şerhte ta'limî (birinci derece) ve kıyâsî (ikinci derece) illetler kullanıldığı gibi cedelî (üçüncü derece) illetlere de geniş yer ayrılmıştır. *El-Merâh*'ta ele alınan sarf konuları, en makul ta'lillerle gerekçelendirmiştir. Ta'liller ve fonetik kurallar geniş bir şekilde tartışılmış; konular enine boyuna incelenmiştir. Bir kalıpta meydana gelen ziyade, hazif, kalb, idgam gibi kelimedeki değişiklikleri tahlil edilirken makul taliller tercih edilerek gerekçelendirilmiştir. Eğer bir istisna veya şaz durum söz konusu ise bunun nedeni ve illeti belirtilerek izah edilmiştir.

Şerhin tüm yönlerinin anlaşılması için yüksek lisans gibi daha uzun akademik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle taliller konusunun incelenmeye değer olduğu belirtilmelidir.

Kaynakça

- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979.
- Alî, Abdülkerîm Mahmûd ve Hayrullah Mehdî Casim. “el-Esvâtü'l-Arabiyye beyne'l-kuvveti ve'z-za'fi 'inde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân b. Kemâlbâşâ fî kitâbihi Felâh şerhi'l-Merâh”. *Mecelle Kulliyeti't-Terbiye li'l-Benât* 2, no. 2 (2015), 409-438; Erişim: 10 Mayıs 2022, <https://www.iasj.net/iasj/article/197677>.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyyetu'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1951.
- Çelebî, Katip. *Keşfü'z-zunûn esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l-müsenna, 1941.
- Çelebi, Katip. *Süllemü'l-vusul ila tabakati'l-fuhul*. thk. Muhmûd Abdulkadir el-Arnâvût. İstanbul: İslam Konferansı Teşkilatı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010.
- Demir, Halis ve Kemal Çatili. “İbn Kemal Üzerine Yapılan İlmi Çalışmalar”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, no. 1 (2019): 151-178; Erişim: 5 Mayıs 2022, <https://dergipark.org.tr/en/pub/guifd/issue/48520/617298>.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *et-Tezyîl vet-tekmil fî şerhi kitâbi't-Teshîl*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1997.
- Efgânî, Saîd. *fî-Usuli'n-Nahv*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987.
- Ergin, Mehmet Cevat. “Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine”. *Marifê Dini Araştırmalar Dergisi* 9, no. 1 (2009), 160-175; Erişim: 11 Mayıs 2022, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marife/issue/68360/1066018>.
- Hazrecî, İmâd Hamî Ahmed. “ed-Dersu's-savtî 'inde Kemâlbâşâ fî kitâbihi el-Felâh fî şerhi'l-Merâh”, *Mecelletu Surra Men Reâ* 7, no. 24 (2011), 129-150; Erişim: 10 Mayıs 2022 <https://www.iasj.net/iasj/article/54219>.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- İnce, Nazif Nihal. “Hicri İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları”. Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, 2005.
- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergâh Yayınları 2013.
- Kara, Osman. “Osmanlıda Tefsir Haşiyesi Geleneği: Atûfî Örneği”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, no. 9 (2017), 41-65; Erişim: 11 Mayıs 2022 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/issue/30316/327174>.
- Kemalpaşazâde, *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 8, 29, 51, 75, 87, 89, 119, 144, 165, 182.
- Kemalpaşazâde, Şemseddin Ahmed b. Süleyman. *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*. İstanbul: Seyyid Muhammed Ali el-Hac, 1855.
- Muhibbî, Muhammed Emîn. *Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-ķarni'l-hâdî 'aşer*. Beyrut: Dâr Sâdir, ts.
- Öge, Furkan Ramazan. “16. Yüzyıl Osmanlı Şeyhülslâmlarından Kemalpaşazâde'ye Dair İlmî-Akademik Literatür ve Değerlendirmesi”. *Recep Tayyip*

- Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20, no. 20 (2021): 321-354:
Erişim: 5 Mayıs 2022,
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/rteuifd/issue/66432/1006611>.
- Serkîs, Yûsuf İlyân. *Mu‘cemu’l-matbû‘âti’l-‘Arabiyye ve’l-mu‘arrebe*. Kahire: Mektebetu Serkîs, 1928.
- Tarı, Nihat. *Teftâzânî’nin Hayatı ve es-Sa’dînî Adlı Şerhinin İncelenmesi*. ed. Mehmet Gülnihal. Ankara: İksad Publishing House, 2021.
- Tayyan, Muhammed Hassan. “Araplarda Sesbilim (Fonetik)”. çev. Ahmet Yüksel. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, no. 17 (2004), 303-396: Erişim: 11 Mayıs 2022,
http://isamveri.org/pdfdrg/D00095/2004_17/2004_17_YUKSELA.pdf.
- Turan, Şerafettin. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25:238-24. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.